

بوستان سعدی

از روی نسخه تصحیح شده

محمّد علی فروغی

www.ketab.ir

انششارات ققنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهیدای ژاندارمری،

شماره ۱۱۱، تلفن ۴۰ ۸۶ ۴۰

* * *

شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی

بوستان سعدی

تصحیح محمدعلی فروغی

چاپ بیست و دوم

۲۰۰۰ نسخه

۱۴۰۱

چاپ پارمیدا

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۱-۵۰۸-۱

ISBN: 978-964-311-508-1

www.qoqnoos.ir

Printed in Iran

۶۲۰۰۰ تومان

فهرست

۱۷۱	مقدمه فروغی
۱۷۷	دیباچه
۱۷۹	ستایش پیغمبر صلی الله علیه و آله
۱۸۱	سبب نظم کتاب
۱۸۲	مدح ابوبکرین سعدین زنگی
۱۸۴	مدح سعدین ابی بکرین سعد
۱۸۷	باب اول: در عدل و تدبیر و رای
۲۲۹	باب دوم: در احسان
۲۵۳	باب سوم: در عشق و مستی و شور
۲۷۱	باب چهارم: در تواضع
۲۹۵	باب پنجم: در رضا
۳۰۵	باب ششم: در قناعت
۳۱۳	باب هفتم: در عالم تربیت
۳۳۵	باب هشتم: در شکر بر عافیت
۳۴۷	باب نهم: در توبه و راه صواب
۳۶۳	باب دهم: در مناجات و ختم کتاب

به نام خداوند بخشنده مهربان

همه کس می‌داند که شیخ سعدی شیرازی گذشته از قصاید و غزلیات بی‌نظیری که از خود به یادگار گذاشته است دو کتاب یکی به نثر موسوم به گلستان و یکی به نظم معروف به بوستان به نگارش آورده است که شاید بتوان گفت نه تنها در زبان فارسی بلکه در هیچ زبانی از جهت فصاحت و بلاغت و روانی و زیبایی و دلربایی و حکمت و معرفت مثل و مانند ندارد و منظور ما در این جا این نیست که در ستایش آثار جاودانی شیخ اجل قلم فرسایی کنیم چه گمان داریم که برای ادای این وظیفه قدرت بیانی مانند آن‌که خود شیخ بزرگوار داشته است باید، و کسی که آن توانایی ندارد دست بردنش به این کار نشاید.

غرض این است که در این سال ۱۳۵۶ هجری قمری که هفتصد سال تمام از تاریخ تصنیف گلستان گذشته و بوستان هم اندکی پیش از گلستان به نظم درآمده است شایسته بود که فارسی زبانان از ظهور این دو کتاب - که در تاریخ ادبیات ایران بجز نظم کتاب شاهنامه فردوسی و مثنوی مولانا جلال‌الدین هیچ واقعه به آن اهمیت نیست - شادی‌ها کنند و سرفرازی‌ها نمایند، و الحق آن اندازه که در توانایی ایرانیان بود کوثاهی نکردند و جناب آقای علی اصغر حکمت وزیر معارف دولت شاهنشاهی نیز از تشویق و مساعدت در این راه دریغ نفرمودند و من جمله از اینجانب که خود را ریزه خوار خوان نعمت بی‌دریغ سعدی می‌دانم، یعنی بهترین ساعت‌های عمر خود را در مصاحبت آن یگانه سخنور پر معرفت گذرانیده‌ام، تقاضا کردند که به تهیه نسخه معتبری از گلستان دست ببرم و سپس نسبت به بوستان، و اگر ممکن شود برای آثار دیگر افضح المتکلمین همین وظیفه را انجام دهم.

اینجانب این وظیفه دلپذیر را به جان و دل بر عهده گرفتم و نسخه گلستان در بهار این سال به شرحی که در دیباچه آن کتاب نگاشته‌ام به پایان رسید و از چاپ درآمد.

اینک کتاب بوستان را برای ارادتمندان شیخ تحفه می‌آوریم و برای آگاهی خاطر نشان می‌کنیم که در ترتیب این نسخه هم تقریباً همان روش تنظیم گلستان را به کار برده‌ایم با این تفاوت که چون بوستان مانند گلستان در دست و پای همه کس نیفتاده و مقید به قیود شعری

بوده است کم‌تر دستخوش تحریف و تصرفات عمدی گردیده است و به این واسطه مجبور نبودیم یک نسخه را اصل و مینا قرار دهیم و نسخه بدل‌ها از نسخه‌های مخصوص بر آن اختیار نماییم، نسخه‌های متعدد از قدیم و متوسط و جدید در پیش گذاشتیم و از سه چهار نسخه که کهنه‌تر از همه بودند متابعت کردیم، و اختلافاتی را که قابل ذکر دانستیم در ذیل صفحات آوردیم، و آنچه از ذوق و سلیقه خود تصرف جایز دانستیم این بود که در نسخه‌های کهنه موجود آنچه را با ذوق خود موافق‌تر یافتیم متن قرار دادیم و باقی را نسخه بدل کردیم جز در جاهایی که مورد اتفاق یا اکثریت نسخه‌های کهنه معتبر بود که در آن موارد ذوق خود را حکم نساخته از آن نسخه‌ها کاملاً متابعت نمودیم. سپس در مقابله با نسخه‌های درجه دوم اگر نکاتی در خور توجه یافتیم یا قید این‌که «در نسخه‌های متأخر چنین است» آن‌ها را در حاشیه آوردیم و برای این‌که از هیچ دقت و اهتمامی فروگذار نشده باشد اختلافات قابل توجه را که در نسخه‌های چاپی دیده شد نیز در حاشیه قید کردیم، و بعضی اشعار را که در بعضی نسخه‌های متأخر مشاهده می‌شود و در نسخه‌های کهنه نیست با آن‌که قریب به یقین است که الحاقی است احتیاطاً در حاشیه آوردیم که از میان نرود.

در یک مورد در ترتیب اشعار جزئی تصرفی کرده‌ایم که امیدواریم تصرف نامعقول نباشد و آن در صفحه ۱۸۹ این کتاب است که محل پنج بیت ۸ تا ۱۲ و شش بیت بعد از آن را که هر دو قسمت به علامت ستاره ممتاز است تغییر داده‌ایم.

تصرف دیگر که در چگونگی طبع کتاب کرده‌ایم در عناوین است چون بسیاری از جاهای تنظیم‌کنندگان نسخه‌ها عنوان حکایت قرار داده‌اند در صورتی که قصه و حکایتی نیست، و در جاهای بسیار دیگر همین قدر که مطلب اندکی تغییر می‌کند لازم دانسته‌اند عنوان‌ها درست کنند از قبیل «گفتار در...» یا «در این معنی...» یا «وله ایضاً» و امثال آن‌ها. پس چون نه نسخه‌ها در این عناوین متفقند و نه می‌توان دانست که شیخ سعدی خود چه عنوان‌ها کرده بوده است، و شاید که اصلاً جز باب‌ها هیچ فصل و جدایی در مطالب معین نکرده است، بنا بر این گذاشتیم که عناوین باب‌های ده‌گانه را به همان عبارت که شیخ در دیباچه کتاب نظم فرموده است اختیار کنیم؛ و در درون باب‌ها هر جا که حقیقتاً قصه و داستانی است حکایت عنوان کردیم و هر جا داستان نیست و مطلب تغییر می‌کند عنوانی اختیار ننموده به وسیله ستاره مطالب را از یکدیگر جدا ساختیم.

در این جا به مناسبت آگاهی می‌دهیم که در هیچ یک از نسخه‌های کهنه اسم «بوستان» برای این کتاب دیده نمی‌شود و همه آن را «سعدی نامه» می‌نامند چنان که گویی شیخ اجل خود اسمی برای این کتاب اختیار ننموده و به این جهت نسخه‌کنندگان قدیم آن را

«سعدی نامه» نامیده‌اند. پس از آن اهل ذوق اسم «بوستان» را به فرینۀ «گلستان» برای این کتاب اختیار کرده‌اند و چندان بی‌مناسبت هم نبوده است.

* * *

اما نسخه‌هایی که برای تهیه و تنظیم این کتاب در اختیار ما بوده بسیار و از آن جمله است:

نسخه متعلق به لرد گرنوی که در موزه انگلستان عکسبرداری شده و تاریخ کتابت آن سال ۷۲۰ هجری است و همان است که نسخه گلستان را نیز همراه دارد و در تنظیم آن کتاب هم مورد استفاده بوده است. این نسخه که به خط نسخ خوانا نوشته شده با این که از اشتباه کتابتی خالی نیست تمام و کمال و بی‌عیب و در نهایت اعتبار و صحت است و محل اعتنای تام ما بوده است.

کلیات متعلق به دانشمند محترم آقای دکتر محمد حسین لقمان ادهم (لقمان الدوله) که متضمن قسمتی از غزلیات و تقریباً دو ثلث بوستان است. این نسخه در رمضان ۷۱۸ به خط نسخ کتابت شده و کاتب در پایان طبعات تصریح کرده که از روی نسخه اصلی خط شیخ سعدی استنساخ نموده و هر چند اشتباهات کتابتی آن بیش‌تر از نسخه لندن است چون قدیم‌ترین نسخه‌ای است که ما بدان دسترسی یافته‌ایم و کاتب آن یقیناً زمان شیخ اجل را درک کرده است در آن مقدار از کلیات که شامل است ارزش و اعتباری بسزا دارد.

نسخه کتابخانه هند انگلستان که در لندن عکسبرداری شده و تاریخ کتابت آن ۷۲۸ هجری است، اوراق بوستان آن تمام و اعتبار آن نیز مورد توجه است و گلستان نیز همراه این نسخه بوده و از آن استفاده کرده‌ایم.

کلیات سعدی متعلق به کتابخانه دانشمند محترم آقای حاج حسین آقا ملک که تاریخ کتابتش معلوم نیست ولی سبک تحریر و طرز تدوین غزلیات می‌نماید که در حدود نیمه مائه هشتم نوشته شده و نسخه‌ای است قدیمی و معتبر. در موقع تنظیم گلستان نیز این نسخه مورد استفاده ما بود و شرمندۀیم که اظهار امتنان از مساعدت‌های ایشان در آن موقع از قلم افتاد در عوض وظیفه خود می‌دانیم که از اقدام معارف پروانه بزرگی که اخیراً نموده و کتابخانه نفیس خود را که شامل چهار هزار جلد کتاب گرانبها می‌باشد برای استفاده عامه وقف کرده‌اند یاد کرده طالبان دانش را به بشارت این جوانمردی مسرور سازیم.

کلیات آقای حاج عبدالحسین بحرانی که به وسیله وزارت معارف به آرامگاه سعدی اهدا کرده‌اند، تاریخ کتابت آن معلوم نیست ولی از قراین بر می‌آید که در اواخر مائه هشتم نوشته

شده. این نسخه گلستان را مطلقاً ندارد و از بوستان هم که مورد استفاده و مراجعه بوده چنین بر می آید که بعضی حکایات و اشعار را عمداً حذف کرده اند.

کلیات آقای صادق انصاری عضو وزارت معارف که در ۷۹۴ هجری کتابت یافته و در این جا لازم است به این نکته اشاره شود که بوستان این نسخه صحیح تر از گلستان بود و بیش تر مورد استفاده واقع گشت.

کلیات آقای مجدالدین نصیری که نسبت به آن در مقدمه گلستان اظهار نظر شده است. این نسخه ها که بر شمردیم در مائه هشتم نوشته شده و غیر از این ها نسخه هایی دیگر در اختیار ما بود که اختیار و صحت آن ها نیز قابل توجه و از آن جمله است:

کلیات خطی که ماده تاریخ کتابت آن «خیر الکلام» است (۹۲۳ هجری).

کلیات خطی که در سال هزارم هجری نوشته شده است.

بوستان به خط سلطان علی مشهدی کاتب. و این سه نسخه نیز از کتابخانه آقای حاج حسین آقا ملک می باشد.

نسخه گراور شده بوستان به خط مهر عماد معروف.

گذشته از این ها بیش از ده نسخه خطی و چاپی معتبر (چاپ تبریز و تهران و هندوستان) در دسترس ما بوده و در مواقع لازم از مراجعه و مطالعه آن ها کوتاهی نشده است.

از مراجعه دقیق به این نسخه ها چنین استنباط می شود که در آغاز که شیخ اجل بوستان را سروده نسخه هایی از آن استنساخ کرده اند و انتشار یافته، سپس خود او در این کتاب تجدیدنظر فرموده و بعضی اشعار و کلمات را تغییر و تبدیل داده است، و چنین می نماید که نسخه های قدیمی معتبر که در دست ماست (گذشته از اختلافات جزئی که از تصرفات کتاب است) از روی دو نسخه اصلی استنساخ شده، با فرض این که نسخه دومی بوستان پس از تجدیدنظر شیخ بزرگوار انتشار یافته باشد، و نسخه لرد گرینوی و نسخه آقای دکتر لقمان ادهم نماینده این دو تحریر بوستان می توانند بود و اگر آن ها را اصل و در دو طرف قرار دهیم بیش تر نسخه های دیگر با یکی از این دو نسخه موافقت دارند. و این احتمال که اختلافات مهمی که در نسخه های بوستان دیده می شود غالباً از تصرف خود شیخ باشد این فکر را نیز تولید می کند که شاید در گلستان نیز چنین واقع شده و بعضی از اختلافات که در نسخه های کهنه معتبر آن کتاب دیده می شود به دست خود شیخ صورت گرفته باشد.

